

„Kulturní revitalizace“ v současném Baskicku

Martin Chochola

martin.gogol@centrum.cz

‘Cultural revitalization’ in contemporary Basque Country

Abstract—The article attempts to make an initial insight into the problematic of language and cultural revitalization process which has been carried out since 1975 to present. The history of Basque country with a special stress on the circumstances of the origin of modern basque nationalism are briefly sketched in the paper. Political, economic and social trends of the period mentioned above are also described, the questions of language revitalization, bilingualism and political consequences are emphasized. The article is based on the fieldresearch which has been carried out in Gipuzkoa (Basque Autonomy) in the february-june period in 2009. The article also concerns Navarra and French-Basque regions.

Key Words—cultural revitalization, Basque country, ethnicity, nationalism, language policy

ÚVOD – TEMATICKÉ VYMEZENÍ, TEORETICKÝ PŘÍSTUP

TÉMATEMtextu je kulturní revitalizace v současném Baskicku. Tento termín byl zvolen pro zjednodušené zachycení silného oficiálního (vládního) i společenského hnutí za používání a prosazování baskického jazyka a kultury. Kulturně pojaté Baskicko je dnes územím rozděleným mezi dva velké evropské národní státy. Od konce 19. století, kdy vznikl moderní baskický nacionalismus, se toto hnutí střetává s nacionalismem (či centralismem) španělským, potažmo francouzským. Jakkoliv silné jsou snahy o kulturní a politickou jednotu Baskicka, odpor Španělska a Francie coby států není jediným problémem baskického národního hnutí. Nemenším problémem je politická rozrůzněnost regionální i rozrůzněnost občanská v rámci jednotlivých oblastí. Pro pochopení fenoménu baskické kulturní revitalizace od roku 1975 do současnosti, která je považována za modelově úspěšnou minimálně v evropském měřítku (Šatava 2009: 73–74), je důležité alespoň stručně nastínit baskický příběh a dějiny baskického nacionalismu ve vztahu k dějinám Španělska.

I geograficky tak malá oblast, jakou je Baskicko, je dost velkým badatelským terénem. Terénní výzkum, který byl autorem textu v Baskicku realizován, probíhal v dnešní provincii *Gipuzkoa* (*Comunidad Autónoma Vasca* – viz terminologie). Respondenti ale pocházejí z různých míst španělského Baskicka, tedy nejen z provincie Gipuzkoa. Celá problematika se samozřejmě týká i ostatních historických oblastí, nicméně důraz je kladen na CAV, případně

je stručně upozorněno na spojitosti a rozdíly s dalšími oblastmi.

V případě Baskicka si můžeme dovolit označení *druhé národní obrození*, symbolicky ohraničené rokem 1975 (smrt generála Franka) a rokem 2010. Smrt autokrata znamenala pro španělské baskické provincie možnost svobodného kulturního a jazykového rozvoje. Již 60. léta jsou ale typická silnou národní mobilizací jak na poli jazyka, tak politiky. Otázka jazyková a kulturní je v Baskicku (minimálně v CAV) jedním z hlavních politických problémů, protože kulturní (národní) hnutí, ač vnitřně nesourodé, je v této oblasti tak silné, že prakticky žádná politická strana jej nemůže ignorovat.

Autor textu je přesvědčen, že pro popisování a vysvětlování společenského života člověka je možné použít slovo kultura, stejně jako je možné použít slovo revitalizace i přesto, že lidské kultury nejsou ani statické ani nemusí v danou chvíli znamenat totéž pro všechny jejich účastníky. Ačkoliv je současná baskická společnost charakteristická mimo jiné svou politickou rozrůzněností, právě otázka toho, co je a není (baskická) kultura, jakými cestami kráčela v dějinách a jakým směrem kráčí nyní, je pro společenský život Baskicka zásadně důležitá. Na jedné straně můžeme pozorovat silné hnutí za jazykovou a kulturní revitalizaci, samo vnitřně pestré, na straně druhé můžeme vidět i rozporuplnost baskické společnosti v otázce, jakou roli tato revitalizace hraje. Jen velmi obtížně by dnes bylo možno zastávat primordialistické nebo konstruktivistické pozice v otázce existence národa. Stále více autorů se dnes přiklání spíše k ambivalentnímu chápání těchto fenoménů. Národy v našem slova smyslu coby kolektivní identity s politickými ambicemi založené na společných (reálných či imaginárních) prvcích původu, jazyka a kultury jsou sice produktem moderní společnosti, ale nebylo možné je zcela „vytvořit“. Jsou spíše realizací určitých možností, než zcela umělými výtvoři (Hroch 2009, Šatava 2009).

„Nový“ badatel si v Baskicku brzy po návštěvě prvního knihkupectví či místní knihovny nutně položí otázku, zda se má tématem vůbec zabývat. Bohatá literatura se týká původu baskičtiny, historie Baskicka, baskické industrializace, folkloru, nacionalismu, velrybářství, radikálního nacionalismu, terorismu, slovesnosti, sociolingvistiky a mnoha dalších témat. Samotná „profese antropologa“ není v Baskicku ničím neznámým. Politické zatížení celého fenoménu implikuje produkce velkého množství vyloženě zaujaté literatury, která však může být cenným zdrojem dat. Z českých autorů je nutné vyzdvihnout práce

politologa Maxmiliána Strmisky, který, ač píše především o politických stranách a problematice terorismu, nechává ve svých textech hluboké znalosti o realitě dnešního Baskicka a Španělska.

TERMINOLOGIE

Pro česká média jsou z Baskicka zajímavé dvě věci: San Fermín a terorismus. Nejslavnější je sever Španělska vždy začátkem července, kdy se ve městě Pamplona (Navara) koná slavný festival San Fermín (španělsky Sanfermines), u nás známější jako „utíkání před býky v Pamploně“¹. Pomáhá nám posilovat naše vlastní představy o Španělsku jako kuriózní zemi s teplým počasím. Český jazyk zná slovo Baskicko. Jedná se o oblast obývanou Basky, příslušníky baskického národa/etnika. Můžeme rozlišovat mezi španělským a francouzským Baskickem. Někdy se také rozděluje mezi Baskickem „jižním“ a „severním“. (Strmiska 1998: 47) Španělština zná mimo jiné termíny *Vasco, los Vascos, El País Vasco, Comunidad Autónoma Vasca, Navarra* nebo *Comunidad Foral De Navarra a Los Países Vasco-Francésés*; používá také termíny *la lengua vasca* či *el vascuence*. *Vasco* s velkým písmenem označuje Baska jako osobu, s malým písmenem se jedná o přídavné jméno baskický. *Los Vascos* – plurál – označuje příslušníky národa či etnika Basků. *El País Vasco* – česky *Země Basků* – oficiálně se jedná o tři provincie Vizcaya, Álava, Guipúzcoa (Bizkaia, Araba, Gipuzkoa); tyto provincie dohromady tvoří *Comunidad Autónoma Vasca (CAV)*, tedy *Baskické Autonomní Společenství*, jedná se o zaměnitelné termíny, přičemž CAV je termín oficiální (úřední název), v baskičtině se pro totéž používá slovo *Euskadi*; termín *El País Vasco* lze také chápat v širším kontextu „kulturního“ či „historického“ Baskicka (všech sedm provincií). *Navarra* – může označovat francouzskou a španělskou Navaru (*Nafarroa Beherea a Nafarroa Garaia* – baskicky) nebo jen také španělskou Navaru, tedy spíše *Comunidad Foral de Navarra*, což je oficiální název autonomní oblasti Navara (česky *Právní společenství Navara*²). *Los Países Vasco-Francésés* – česky *Země Baskicko-francouzské*, jedná se o tři baskické oblasti ve Francii: baskicky *Lapurdi, Nafarroa Beherea a Zuberoa* (francouzsky *Labourd, Basse-Navarre, Soule*). *La lengua Vasca, El Idioma Vasco* – jsou španělské názvy pro baskičtinu jako jazyk Basků.

V baskičtině se můžeme setkat s termíny *Euskal Herria a Euskadi*, a také s termíny *euskera (euskara)* a *euskaldun*. Dále označení *Iparralde a Hegoalde*, a vyjmenování všech oblastí v baskičtině. Termín *Euskal Herria* (dále také EH) má historický původ a několik významů. Slovo *euskal* znamená v češtině baskický, slovo *herri* či *herria* (bez členu a se členem) může označovat vesnici (jako obec i místo), celý kraj (oblast, území), ale také lid nebo národ. Slovní spojení *Euskal Herria* tedy znamená

jednak všech sedm baskických provincií, jednak tento prostor jako vlast a jednak baskický národ, baskický lid. Ostře etymologicky znamená *Euskal Herria* „zemi těch, kteří mluví Baskicky“. Termín se objevuje od raných textů v 16. století, nicméně svou dnešní podobu získal s úspěchem snah o unifikaci baskičtiny v roce 1968.³

*Euskadi*⁴ naopak označuje pouze tři provincie CAV, tedy *Arabu, Bizakiu a Gipuzkou*. Tento termín je možné chápat jako určité opozitum k *Euskal Herria*. Obecně termín *Euskal Herria* bývá častější ve slovníku nacionalistů a odkazuje ke konceptu „Velkého Baskicka“. Toto vymezení nicméně nevyklučuje, že někdo použije slovo *Euskadi* ve smyslu *Euskal Herria*, a naopak. Nicméně určité standardní použití termíny odděluje. *Euskal Herria* má výrazné použití jak v nacionalistických kruzích, tak jinde, neboť i člověk, který není baskickým nacionalistou, uznává kulturní existenci *Euskal Herria*, byť by tento lid byl rozdělen do sedmi oblastí a dvou států. *Euskera, Euskara* jsou baskická slova označující baskičtinu. Dvě různá slova pro stejnou věc poukazují na dialektální bohatost baskičtiny. Etymologie slova byla obdařena mnoha teoriemi, žádná z těchto teorií však není spolehlivě prokázána. Termín *euskaldun* označuje člověka, který mluví baskicky, tedy ovládá *euskeru*, přičemž nezáleží na jeho etnickém či jazykovém původu. Mluvíš baskicky, jsi *euskaldun*. Zároveň tento termín nemluví o nacionalistických idejích. *Euskaldun (ne)znamená nacionalista*. „*Je euskaldun, ne abertzale*,“ sdělovali mi lidé o komsí během řeči. *Iparralde a Hegoalde*. *Iparralde* slouží k označování třech francouzských baskických oblastí. Jedná se o tzv. „severní“ neboli „francouzské“ Baskicko. *Hegoalde* oproti tomu označuje jižní oblasti, tedy *Euskadi a Nafarroa*. *Nafarroa* někdy znamená jižní, španělskou Navaru, jindy i Navaru severní. Pro přehlednost, všechny oblasti tedy baskicky, španělsky a francouzsky jsou:

Baskičtina	Španělština	Francouzština	dělení jih-sever
Bizkaia	Vizcaya		hegoalde
Araba	Álava		hegoalde
Gipuzkoa	Guipúcoa		hegoalde
Nafarroa	Navarra		hegoalde
Lapurdi		Labourd	iparralde
Behe Nafarroa		Basse-Navarre	iparralde
Zuberoa		Soule	iparralde

Tabulka I

OBLASTI BASKICKA A JEJICH ŠPANEĚLSKÉ A FRANCOUZSKÉ NÁZVY.

Použití termínů se někdy překrývá. Celý problém vlastně poukazuje na *bilingvní situaci* v Baskicku, a ačkoliv platí, že dle slyšených termínů můžeme tipovat na politické názory mluvčích, je také faktem, že termíny se často během rozhovoru libovolně zaměňují. Například Gipuzkoa a Guipúzcoa se jinak píší, ale téměř stejně čtou, a není tedy ani možné nějak zjišťovat, zda to mluvčí myslel v baskičtině, nebo ve španělštině. Dalším příkladem je, že

¹Ve skutečnosti se jedná o mnoho slavností San Fermín, z nichž ta v Pamploně, která se jmenuje Sanfermines, je nejznámější (nejslavnější, určitě největší).

²Jedná se o překlad autora textu.

³Zdroj: www.es.wikipedia.org – heslo *euskal herria*.

⁴Jedná se o novotvar zakladatele baskického nacionalismu Sabino Arany y Goiry. Ten používal slovo *euskadi*, nicméně dnes se užívá přepis *euskadi*.

španělsky píšící periodika užívají baskických slov často tam, kde se jedná o slovo známé i těm, kteří nejsou *euskaldunak* (vascohablantes, baskicky mluvící, plurál), a kde také nemusí být vhodný španělský ekvivalent, nebo je zkratka zvykem tato slova používat.

TERÉNNÍ VÝZKUM

Hlavní část terénního výzkumu probíhala v období února–červen 2009 v rámci studijního pobytu autora článku v San Sebastián (Donostia), hlavním městě provincie Gipuzkoa (CAV). Tématem výzkumu byla baskická etnická identita a nacionalismus s důrazem na stereotypy a jazyk jako faktor etnické identity. Výzkum byl poté zpracován v diplomové práci autora (Chochola 2009). Některé kontakty získané během tohoto výzkumu autor textu udržuje do současnosti, jedná se tedy o dlouhodobé respondenty. Jiné kontakty byly vyloženy krátkodobého charakteru. Zúčastněné pozorování bylo realizováno především ve městě San Sebastián a několika dalších sídlech oblasti Gipuzkoa, respondenty byli i lidé z jiných provincií. Hlavními tématy rozhovorů byla baskičtina a její použití, etnická či kulturní identita a její politické implikace. Rozhovory se nevyhýbaly tématu politického násilí, ačkoliv politické násilí nebylo tématem primárním. Snahou výzkumníka bylo pozorovat konceptualizaci baskické identity.

Terénní výzkum v Baskicku má svá specifika. Jedním z těchto specifík je právě silná politizace veškeré kultury. V Baskicku můžete být zatčen a obviněn z „podpory terorismu“ jen kvůli tomu, že se o něm „ví“, že jste solidární s baskickými vězni, kteří jsou obvykle vězněni v zařízeních daleko od Baskicka, včetně Kanárských ostrovů. Stejně tak se můžete stát obětí atentátu ETA jen proto, že nejste přesvědčený vlastenec, že veřejně pochybujete o důležitosti obnovy baskičtiny, že nejste takovým Baskem, jakého si vymyslel nacionalismus. Jeden z respondentů mi situaci vysvětlil slovy „*uno puede hacer mucho daño, la situación hace mucho daño*“ – tedy „jeden může velmi ublížit, situace mnoho ubližuje,“ aby poukázal na fakt, že v Baskicku je situace vážná a „všichni“ to vědí. Podle mnoha z mých respondentů (z různých názorových proudů) nebývá zrovna zvykem mluvit veřejně o politice s lidmi opačných názorů. Je zde tedy patrná určitá tabuizace tématu. Byla tedy na místě určitá opatrnost. Na druhé straně můžeme Baskicko považovat za „otevřenou společnost“ ve smyslu chápání politiky jako otevřeného prostoru pro artikulaci názorů. Autor byl lecky překvapen, jak otevřené argumenty mohl vyslechnout.

Badatel byl vybaven ucházející schopností vést rozhovory ve španělštině, které díky postupně se zvyšující znalosti jazyka nabývaly bohatších upřesnění. Znalost baskičtiny není jistě nutná pro zkoumání všech možných otázek, které tento terén nabízí, nicméně čím větší jsou znalosti tohoto jazyka, tím snazší je výzkum provádět. Velké množství materiálu, který se k analýze nabízí, a to hlavně projevů veřejného vyjadřování názorů pomocí

plakátů, nápisů a bannerů, je psáno pouze v baskičtině. Autor textu absolvoval úvodní kurs baskičtiny na *Universidad del País Vasco (UPV-EHU)*⁵, jeho znalost tohoto jazyka však stále není taková, aby mohl oslovovat respondenty baskicky a vést s nimi baskicky rozhovory. I znalost základních frází však svým způsobem „otevřít dveře“ k rozhovorům. Právě manifestace politických názorů je výrazným projevem, který okamžitě přitahuje i méně nadšeného návštěvníka Baskicka. Jejich veřejná viditelnost může vypovídat mnohé, je ale spíše vnější slupkou, pod kterou se skrývá skutečný život. Intenzita politických projevů na veřejnosti může však být chápána jako jeden z projevů kulturní revitalizace španělského Baskicka. Významným zdrojem informací, které se však již zaměřovaly ještě více na problematiku jazyka, byla možnost vést pravidelné rozhovory se třemi osobami, které v rámci svého studijního pobytu navštívily Českou republiku v roce 2010. Rozhovory s nimi byly o to snazší, že dle jejich vlastních slov nepatří k žádnému z radikálních proudů, což ovšem neznamená, že mluvily pravdu. Mezi hlavní obtíže terénního výzkumu v Baskicku tedy patří otázka jazykové vybavenosti a problém tabuizace určitých témat.

HISTORICKÝ EXKURS – JAZYK, MODERNITA, NACIONALISMUS

Na téma „dějin Basků“ bylo již mnoho napsáno. Jazyková izolovanost baskičtiny dala vzniknout mnoha badatelským snahám, a tím také velice různorodým teoriím o původu Basků. Následující oddíl lze chápat spíše jako výčet specifík spojených s baskickou historií, než nějakou chronologií národa.⁶

To, co dělá z Basků jednu z exotických společenských skupin v Evropě, a suverénně „nejzáhadnější“ z Evropy západní, je tajemství jejich původu a původu jejich jazyka. Otázka „kdo byl kde první“ bývá pro politické ambice některých etnických skupin či jejich elit zásadní. Tedy ani původ, ani jazyk vlastně nedělají z Basků Basky, ale věda. A politické implikace různých teorií na sebe nenechají dlouho čekat. Na území Euskal Herria se nachází neobvykle velké množství prehistorických dokladů lidské činnosti, především kamenných staveb dodnes neobjasněných funkcí, ale také přešel dříve obývaných jeskyní, jeskynního umění a pochopitelně, kosterních pozůstatků.

Otázky spojené s původem a příchodem Basků přinášejí několik hlavních teoretických proudů. Baskičtina je jazyk, který není indoevropského původu, což je zatím jakási jediná spolehlivá ne-přřibuznost, kterou má.

⁵Baskicky Euskal Herriko Unibersitatea.

⁶Z neznámějších (ale fundovaných) historiografií jmenujme knihu *Basque culture* od dvojice Joseba Zulaika – William A. Douglass (Zulaika-Douglass 2007), která je svou povahou sice spíše úvodní učebnicí pro profesionální badatele v problematice Basků, významnou součástí zde ale tvoří samotné dějiny regionu, a potom *Basque history of the world* autora Marka Kurlanského (Kurlansky 1999). V českém překladu vyšla kniha britského medievalisty Rogera Collinse (Collins 1997) *Baskové*, která již svým názvem vytváří dojem národně-kulturní homogenity Basků.

To pomáhá určovat směr teorií. V zásadě se uvádí, že Baskové se svým jazykem jsou buď: 1) „autochtonní obyvatelstvo“⁷, které může být potomky mladšího cromañského období datovaného do 9000 př. n. l. Tato teorie je v oblasti fyzické antropologie považována za extrémní, už jen kvůli faktu, že se jedná o kraniologické srovnání na základě několika úlomků jedné lebky (Collins 1997: 9). 2) Nezanedbatelnou teorií je názor, že mohli Baskové nějakým zvláštním způsobem migrovat s indoevropskými etniky ve druhém tisíciletí před naším letopočtem a že se jim podařilo udržet svou ojedinělost (1997: 15–16). Tyto teoretické proudy uvažují nad Basky jako nad homogenní a zakonzervovanou kulturou. „Musíme si však uvědomit, že osídlené kraje v Pyrenejích a severním Španělsku nejsou tak odříznuté od světa, jak by se na první pohled mohlo zdát.“ (Collins 1997: 15) Z fyzických argumentů, užívaných pro důkazy o ojedinělosti Basků, jsou zajímavé ještě výzkumy, které se zabývaly složením krve baskických populací. Z těchto výzkumů, které probíhaly ve 20. století, vyšlo najevo, že Baskové mají na jedné straně velmi nízké procento krevní skupiny B, na druhé straně velmi vysoký výskyt skupiny O. Jak ukazuje Collins (1997: 9), tyto výzkumy mají svá metodologická úskalí.

Zbývá tedy jazyk jako takový. Omezíme se na zběžnou informaci. Jedná se o *aglutinační jazyk* (gramatika upřednostňuje používání přípon a koncovek před předponami a předložkami) a jedná se o jazyk, který rozlišuje transitivity a intransitivity slovesa, načež užívá speciálního pádu zvaného *ergativ*, při jehož užití se mění tvar podmětu ve větě v závislosti na vztahu podmět-předmět-přísudek. V Evropě jsou aglutinační už jen maďarština, estonština a finština. Aglutinace je ale také to jediné, co s nimi má baskičtina společného. Byly snahy prokázat příbuznost baskičtiny s kavkazskými jazyky, starou iberštinou, berberskými jazyky, starou núbijštinou, starou piktštinou a některými zauralskými jazyky, a dokonce rodinou na-dené. Žádná spolehlivá příbuznost však zatím nebyla prokázána. Proto je třeba souhlasit s Collinsovým závěrem, že (1997: 17): „Antropologické, archeologické ani lingvistické důkazy, které by umožnily odpovědět na otázku, odkud Baskové přišli a jak se usadili v západních Pyrenejích, prostě neexistují.“ Tyto nejasnosti poskytují nejlepší prostor pro vyjadřování výjimečnosti. Baskičtina se samozřejmě nevyvíjela v izolaci. Vliv španělštiny v jižním Baskicku a francouzštiny v severním je samozřejmý, přičemž oblast, kde se vliv nejvíce projevuje, je výslovnost a slovní zásoba. Baskičtina však celkem s úspěchem přejímá španělská, dnes i anglická slova, a provádí jejich „pobaskičtění“.

První literární zmínky o Baskách pocházejí od antických autorů 1. století před naším letopočtem. V etnických skupinách tehdejší Hispánie panuje snad větší zmatek než v současných kosmopolitních velkoměstech. Na přelomu letopočtu existuje společnost, kterou Římané označují jako *Vascóny*. Posuneme-li se přes zajímavé a dynamické doby

„stěhování národů“ a christianizace Evropy, můžeme konstatovat, že ve vrcholném středověku se již na formování budoucího Španělska podílí „vévodství Vizcaya“ a „království Navarra“. Je jisté, že zde se již používá baskičtina ne nepodobná té dnešní, v každém případě nemůžeme tvrdit, že by byla jazykem elit z města, jako je kupříkladu Pamplona. Významné je, že již od 11. století se pozdější baskické provincie dostávají několikrát po sobě pod vliv rostoucí moci kastilské koruny, aby se pak v roce 1180 staly definitivně součástí Kastilie. Jejich relativní svobody a povinnosti jim pak zajišťují nám známá *fueros*. První literární dílo napsané v baskičtině se datuje do roku 1545 – jedná se o *Linguae Vasconum primitiae*, kolekci poezie. Nový zákon vychází v baskičtině v roce 1571 (Knörr de Santiago 2007: 17). Baskičtina byla dlouho katolickou církví považována za „jazyk ďábla“, a její sociální prestiž tedy nebyla nijak vysoká. Od středověku roste význam některých baskických měst, především Bilbao jakožto důležitého přístavu a obchodního centra. Zaznamenáváme také první spory nad otázkou, co že Baskicko vlastně je. Někteří autoři považují za Baskicko jen Bizkaiu a Gipuzkou, jiní poukazují na společné kořeny s Navarrou (Collins 1997: 230). Vznikající absolutistické státy Španělsko a Francie začínají v 16. a 17. století „vystrkovat růžky“ a Španělsko má tendenci omezovat tradiční výsady zvané *fueros*, což je předmětem sporů. V roce 1515 se i Navarra stává součástí Španělska, přičemž Navarra dolní (Behe Nafarroa) se později stává částí Francie. Definitivní vymezení hranice mezi Francií a Španělskem je dohodnuto v roce 1659 (Collins 1997: 231).

Moderní baskický nacionalismus má své kořeny v druhé polovině 19. století. Na pozadí formování se moderního Španělska můžeme pozorovat dynamické proměny samotného Baskicka, především oblasti Bilbao. Masivní industrializace – rozvoj těžarství a hutnictví, stavba lodí (již tradičních baskických odvětví) přivádějí do oblasti ohromné množství imigrantů, vzdělané buržoazie, ale hlavně skutečné masy španělského dělnictva. Zároveň dochází k vnitřní migraci do měst v samotném Baskicku. Deruralizace, industriální „pokrok“, dominance městského charakteru života a zároveň rurální utopismus, to jsou rysy doby zrodu baskického národního hnutí. Během celého 19. století roste zájem o baskickou kulturu, a to nejvíce mezi evropskými intelektuály, jakým byl osvícenec Wilhelm von Humboldt.⁸ Spolu s rozvojem lingvistického bádání je popularizováno bádání o původu Basků a baskičtiny, jak bylo popsáno výše. V roce 1876 končí tzv. třetí karlistická válka, jež svým způsobem znamená zánik tradičních baskických *fueros*, určitými elitami považovaných za symbol baskické svobody (Collins 1997: 240–242). S politickým zrodem baskického nacionalismu je spojeno jméno Sabino de Arana Goiri (1865–1903). Baskičtině se Arana začal učit během studií v Barceloně. Sám do té doby baskicky nemluvil (Sainz 2009: 14). Ve svých prvních textech polemizuje s další důležitou posta-

⁷Slovo autochtonní dávám do uvozovek, neboť je jasné, že i autochtoni museli odněkud „přijít“.

⁸Více například wikipedia: http://es.wikipedia.org/wiki/Wilhelm_von_Humboldt.

vou, Arturo Campiónem (1854–1937, narozen v Naváře). Pojetí Artura Campióna bylo více kulturalistické, hlásající Euskal Herria jako národ mluvící baskicky, zatímco Sabino Arana byl bližší pojetí rasovému, jazykovému a katolicky konzervativnímu, navíc za Baskicko zpočátku považoval pouze provincii Bizkaia: „*Bizkaya, závislá na Španělsku, se nemůže odevzdat Bohu, nemůže být ve své praxi katolická.*“ (Sainz 1995: 14) Ačkoliv Sabino Arana sám prošel určitým ideologickým vývojem, v posledních dvou letech svého života dokonce usiloval o nastolení autonomistického kurzu v Baskické nacionalistické straně (Partido nacionalista Vasco – PNV-EAJ), tento směr se v „jeho“ straně neprosadil. Se jménem zakladatele je spojeno i navržení *Ikurriñi*, baskické národní vlajky, a název *Euskadi*, který je také jeho novotvarem. Oba symboly dnes tvoří oficiální symboliku CAV.

PNV byla založena v Bilbau 31. července 1985, na den Svatého Ignáce z Loioy (baskický rodák a patron Gípuzkoi a Bizkaiji) a postupně se stala silným politickým hráčem v regionu. Strana, která se profilovala jako národní, ale katolicky konzervativní a buržoazní, v sobě od svého vzniku ukrývá dvě tendence. Strana nikdy ve své historii nerezignovala na možnost vytvoření nezávislého státu Baskicka, zároveň však v reálné politice nastoupila kurs autonomismu. Je spojením nacionalistické ideologie a politického pragmatismu (Sainz 1995: 13–15). Podpora baskické společnosti této straně ve 20. století kolísala, nicméně minimálně do roku 1936 (přes všechna štěpení a znovuspojení) dominovala spolu se španělskými socialisty baskické politice. S PNV jsou spojena místa setkání nacionalistů – *batzokiak*, stejně jako každoroční oslava *Aberti Eguna* („Den vlasti“) pořádaná poprvé v roce 1932. Strana disponovala vlastním tiskem, jako byly *Bizkaitarra*, *Gipuzkoarra*, *Arabarra* a *Napartarra*, ale především *Euskadi* v Bilbau, vše do roku 1937, kdy bylo frankisty dobyt Bilbao. PNV vždy pragmaticky balancovala navzdory své ideologické vyhraněnosti, což jí v roce 1936 přivedlo ke spolupráci s „*Frente popular*“ (Lidová fronta – levicová vláda v předvečer španělské občanské války). Výsledkem bylo historicky první získání statusu autonomie pro tři provincie – Bizkaiju, Gípuzkou a Arabu. Výsledek občanské války a nastolení osobní diktatury Francisca Franka znamenalo zásadní změnu v životě nejen Baskicka, ale celého Španělska. Pro Baskicko znamenal režim tvrdé kulturní represe, které můžeme nazvat kulturocidou. PNV v tomto období na jedné straně hledá mezinárodní pomoc v USA a Francii (po II. světové válce), po roce 1948 se ale vztahy západních velmocí se Španělskem narovnávají, což znamená konec podpory baskickému nacionalismu.

Organizace ETA – *Euskadi ta askatasuna* (Baskicko a svoboda), vznikla v Bilbau 31. července 1959, ve stejný den, jako v roce 1895 PNV. Byla vědomou reakcí na neschopnost PNV vést odpor proti frankistickému režimu. Organizaci ETA předcházelo uskupení *Ekin* (baskicky *začít, jednat*), zdůrazňující zachránění baskičtiny jako kulturního dědictví. (Strmiska 2001: 10; Sainz 2009: 85–86) Je nutné si uvědomit, že za frankismu probíhá další vlna

industrializace a také plánované imigrace s cílem oslabit nadále nacionalistické hnutí (Sainz 2009: 84). Samotné dějiny ETA jsou předmětem mnoha studií, a vývoj této organizace je vskutku rozmanitý, charakteristický na jedné straně bohatým štěpením, na straně druhé vitalitou radikálního křídla. Ideologii poskytl organizaci až pamflet baskického intelektuála německého původu Federica Kruhwiga nazvaný *Vasconia* (1962). Na III. shromáždění ETA v roce 1964 byly přijaty teze zdůrazňující psychologickou válku a konečný cíl organizace: nezávislý socialistický stát Euskadi. Zásadní je vstup levicových přístupů do baskického nacionalismu. Vliv koloniálních národně-osvobozeneců hnutí je v ideologii zjevný (Strmiska 2001: 11). ETA má v té době velkou společenskou podporu.⁹ V 60. letech se na stranu baskického nacionalismu obrací i řada kněží z Baskicka, kteří tolerují či přímo podporují tajné vyučování baskičtiny a rozšiřování literatury. V roce 1973, již na sklonku frankistického režimu, byl atentátem zabit významný představitel státu, Frankem zvolený nástupce, konzervativní frankista Carrero Blanco (20. 12. 1973 přímo v Madridu). Toto období je možné označit za vrcholné, co se týče společenské podpory organizace, která spolu se svým zkosnatěním tuto podporu vytrvale ztrácí. Zlomovým obdobím jsou léta 1975 (smrt Franka) a 1979 (Estatuto de Gernika, vznik autonomního Baskicka). Zatímco v 60. letech se dá hovořit o téměř bezvýhradné podpoře baskické společnosti organizaci ETA, s přechodem ke konstituční monarchii se projevuje vnitřní nejednotnost „baskického národa“. Rozkol je markantně vidět jednak na znovuzrození role PNV v baskické politice, na druhé straně ve zformování bloku tzv. vlastenecké levice (*Izquierda/Ezkerra abertzale*) pod hlavičkou Herri Batasuna (Lidová jednota). Tak jako v případě PNV, i HB je spíše než „čistou politickou stranou“ sociálním hnutím. Politický vývoj mimo nacionalistický prostor vedl postupně ke znovuzformování tradičních sil, umírněné levice (PSE – Partido Socialista Euskadi) a konzervativní pravice (PPE – Partido Popular Euskadi), obě jako odnože celošpanělských stran. Významný je nový rozkol uvnitř hegemonické PNV (vládla v Baskicku nepřerušeně v letech 1980–2009), kdy v roce 1986 vzniká strana *Eusko Alkartasuna* (EA – Baskická solidarita) jako levicovější a radikálnější varianta PNV.

KULTURNÍ REVITALIZACE 1975–2010

Revitalizace baskičtiny probíhala od 60. let, nejprve ilegálně, po roce 1975 volněji, nicméně zákonný status získala v roce 1982.¹⁰ Jazyk na sklonku 60. let přežíval pouze ve venkovských oblastech, nejvíce na venkově Gípuzkoi,

⁹Vynikající prací na téma vztahu ETA – společnost a ETA – baskická kultura je analýza Joseba Zulaiky *Violencia Vasca* (v angličtině *Basque Violence*), založená na terénním výzkumu v Zulaikově rodné obci Itziar (Gípuzkoa, okres Deba) z 80. let. Kniha bohužel není v České republice dostupná. Fragmety anglické verze jsou dostupné na googlebooks: <http://books.google.com>, heslo „basque violence“.

¹⁰*Ley Básica de Normalización del Uso del Euskara* vyhlášený baskickou vládou (Gros i Ladós 2009: 138).

v horských oblastech Navarry, částech francouzských oblastí a na venkově Bizkaije. Ve městech se jednalo o téměř mrtvý jazyk, alespoň co se týče veřejného užívání, jež bylo zakázáno. Od roku 1975 je baskičtina povoleným jazykem, od roku 1979 je také, spolu se španělštinou ko-oficiálním jazykem Euskadi. Baskičtina měla svoji literaturu (existující již před kodifikací baskičtiny v roce 1968) a svůj „geografický prostor“, ve kterém byla kontinuálně používána. Jedná se, v případě CAV, zejména o oblast horské Gipuzkoi, která ale ani v roce 1981 ještě netvoří souvislý prostor užívání (Gross i Lladós 2009: 136). V Bizkaiji je možné sledovat veliký rozdíl mezi její severní a pobřežní částí, kde se Baskičtina udržela, a územím *Bilbo Handia* (Velké Bilbao), aglomerace s téměř milionem obyvatel, kde se jazyk téměř nepoužíval. V celé provincii Araba pak v roce 1981 najdeme méně než 10 % mluvčích (Gross y Lladós 2009: 135–138). Městská sídla, s výjimkou některých měst v Gipuzkoi, se v té době vyznačují výraznou dominancí španělštiny. Z pozic sociolingvistiky se tak může hovořit o závažném riziku ohrožení jazyka (Gross y Lladós 2009: 136). Od 80. let je pozorován nárůst počtu mluvčích jazyka o 0,5–0,75 % ročně. Dnes existují tři různé modely výuky baskičtiny na školách. Modely A, B, D (v baskičtině neexistuje hláska C). Model A znamená všechny předměty ve španělštině a jeden předmět v baskičtině. Model B je vytvořený „půl na půl“, model D znamená většinu předmětů v baskičtině, jeden předmět ve španělštině. Vzhledem k převaze španělštiny nad baskičtinou ve veřejném styku považuje mnoho lidí za vhodné hlavně modely B a D. Jako příklad argumentace pro podporu baskičtiny uvádím respondenta – vyučující baskičtiny v Gipuzkoi: „Protože pokud má dítě model A, nenaučí se nic, bude se bát mluvit baskicky, nebude mluvit, bude to mít jako cizí jazyk. A je třeba, aby mladí mluvili.“ Na poměrně hodně rozšířený argument, že podpora baskičtiny v CAV je přehnaná, že by se peníze mohli využít i jinde, odpověděla: „Ale pokud já pojedu například na jih Arabu, což je ještě Euskadi, a tam mi nějaké dítě nebude rozumět, protože nemělo ve škole baskičtinu, pak mě nerespektuje.“ Jinými slovy, jestliže je „na ulici“ dominujícím jazykem španělština, potom je minoritní jazyk (baskičtina) třeba podporovat v užívání i pozitivní diskriminací. Tady již ale opět vstupujeme do oblasti politiky baskické, ale i španělské.

V roce 2001 byl dle sociolingvistických studií stav baskičtiny v CAV o poznání lepší. Pro přesnější obrázek jsou uvedena data jak ohledně aktivních mluvčích (běžně jazyk používají v komunikaci), tak pasivních uživatelů (jazyk ovládají, ale nepoužívají tak často). V celé CAV žilo cca 1 984 000 obyvatel starších pěti let, z nich 640 000 byly aktivními mluvčími baskičtiny (32,2 %) a dalších 360 000 znalo jazyk pasivně (50,2 %). Tedy je možno hovořit o polovině obyvatel CAV jako o schopných dohovořit se baskičtinou. Pro jazykovou revitalizaci je důležitá percentualita mládeže „školou povinné“. Poslední data z roku 2001 hovoří o 65 % procentech mluvčích a 88 % mluvčích a pasivních uživatelů ve věkovém rozmezí 5–15 let (Gross y Lladós 2009: 111). Tento trend je pro

baskičtinu v CAV velmi příznivý, nicméně neznamená automatické úspěchy pro další roky. Přesto je třeba konstatovat, že v případě aktivních mluvčích jazyka poskočila baskičtina z 20 na 30 % v samotné CAV. Stále je markantní silná disproporce mezi jihem (Araba) a severem (hlavně Gipuzkoa) španělského Baskicka. Například v Gipuzkoi i Bizkaii můžeme najít města a vesnice, kde 90–100 % hovoří baskicky, a kde je tedy baskičtina většinovým jazykem, naopak Araba znamená paradoxní situaci, kdy školou povinná mládež hovoří ve škole jazykem, který neumí jejich vlastní rodiče. Mezi respondenty, kteří se stavěli za propagaci jazyka na všech úrovních společenského života, stále převládá názor, že baskičtina je jádrem baskické kultury a španělštinu vnímali jako jazyk „vnucený zvenčí“. Je to zjištění o to zajímavější, že mnoho z nich má rodiče či prarodiče původem ne z Baskicka, ale jiných částí Španělska. To poukazuje na posun od národní identity definované rasově či náboženstvím, k identitě etnické s obzvláštním důrazem na jazyk. Není výjimkou, když při příjezdu do baskického městečka vidíme nápis „*Gu hemen bizi euskaraz*“ („*Tady žijeme baskicky*“).

Otázka bilingvismu je velmi zajímavá. Nacionalisté tvrdí, že posilování baskičtiny nepovede k útlumu užívání španělštiny. Chtějí pouze „chránit svoji kulturu“. „*Musíme chránit a rozvíjet baskičtinu, je to naše kultura, naše duše,*“ je věta, kterou z úst abertzaleak můžeme slyšet jako kouzelnou formulku. Nicméně následující příklad z rozhovoru hovoří o problému: „*Některé věci, třeba z biologie, fyziky, si lépe pamatuji v baskičtině, třeba je ani neznám španělsky, protože na střední škole jsem měl více baskičtiny.*“¹¹ Autor textu zastává názor, že v případě bilingvní situace vždy znamená převládání jednoho jazyka nad druhým. Jiný příklad je respondentka z Azpeitie, kde 85 % obyvatel hovoří baskicky: „*Tobě se to nezdá, ale my, pokud máme mluvit španělsky, stojí nás to více sil, protože ve městě normálně mluvíme nejvíce baskicky.*“¹² V Gipuzkoi dnes žije velké množství imigrantů, kteří přišli v posledních 30 letech, především z Latinské Ameriky, Afriky a Asie. Tito lidé se často učí baskicky, aby obstáli na trhu práce. „*Když umíš baskicky, získáváš body,*“ upozorňovali mne mnozí. A v rybářském městečku Oriu, 12 km západně od San Sebastiánu: „*Cizinci se někdy učí dříve než někteří domácí, cítí tu potřebu, mají také zájem. Je dobré, když se cizinci učí. Baskičtina musí být zachována.*“¹³

Na druhou stranu je spousta lidí, kteří propagaci baskičtiny považují za menšinový až zbytečný problém, či kritizují stávající přístup, který favorizuje model D, jako mrhání veřejnými prostředky. Samostatnou kapitolu tvoří Navara a francouzské Baskicko. V Navaře se rozšíření baskičtiny omezuje na horské oblasti severně od města Pamplona, ve Francii jsou také místa, kde je baskičtina zachována, nicméně faktem zůstává, že postoj Francie jako státu je spíše ignorováním tohoto jazyka, který zde nemá

¹¹ Patxi, obyvatel San Sebastián, 25 let.

¹² Ane, obyvatelka města Azpeitia (Gipuzkoa), 23 let.

¹³ Marta a Amaia, obyvatelky městečka Oriu (Gipuzkoa), 30–45 let.

oficiální status, dokonce ani nezahrnuje lingvistické otázky do sčítání lidu (Gross y Ladós 2009: 15–16).

SOUČASNOST BASKICKA V „KASINU GLOBALIZACE“

Etnicita v Baskicku je silně spojena s jazykem, také ale s určitými tradicemi materiální kultury. Nacionalismus jde v Baskicku napříč společenským spektrem, a nedá se tedy říci, že by korespondoval s nějakou třídou. Spíše můžeme říci, že je rozdělen teritoriálně. Oblast Gipuzkoa jistě tvoří jednu z oblastí, kde je nacionalismus obecně nejsilnější. V Baskicku zápasí dva póly v rámci občanů CAV. Jeden pól, více kulturní, zdůrazňující jazyk, tradice a zvláštnost Basků, a druhý, více kosmopolitní, snad občanský, zdůrazňující existenci osoby jako individua. V rámci samotného nacionalismu pak můžeme rozeznat minimálně dva politické proudy: první proud, řekněme tradiční, jsou *euskaldunak* volící tradičně PNV jako konzervativní sílu, která hájí baskické kulturní hodnoty. Radikálnější jsou pak sympatizanti stran a uskupení, které se vyznačují větší levicovostí, ať už je to EA, či dnes zakázaná HB. Současná situace v Baskicku je charakteristická snahou legálních stran ARALAR a EA o zlegalizování uskupení HB. Ze strany španělské vlády je však podmínkou legalizace HB její zřeknutí se ETA. Formální dohoda EA-ARALAR-HB koresponduje s nedávným vyhlášením jednostranného (již poněkoliakáté) vyhlášení příměří ETA. „ETA nic nedělá, to aby koalice vyšla, pak už nebude možné HB zakazovat,“ vysvětluje Patxi současnou situaci. Baskická autonomní vláda ani španělská vláda však s ETA komunikovat nechtějí, a to s argumentací, že se opět jedná jen o oddechovou přestávku k nabrání sil.

Je zřejmé, že baskická etnická identita a národní hnutí nepředstavuje ve světě žádnou výjimku, ani co se týče svého původu jakožto kombinace určitého etnického substrátu, vědeckých teorií a romantismu, posílených moderní mediální komunikací. Na druhou stranu má svá silná specifika, mezi něž patří silná fixace na národní jazyk a vnitřní rozrůzněnost národního hnutí, včetně důležitého akcentu na levicovou orientaci.

Americký antropolog baskického původu Joseba Zulaika analyzuje současné Baskicko na příkladu Guggenheimova muzea v Bilbao. Toto muzeum je symbolem postindustriální situace tohoto regionu. Slavné vysoké pece Bizkaie již dávno vyhasly a od konce 80. let zažívá nejen Bilbao výrazný průmyslový úpadek. Tak jako řada jiných měst světa, i Bilbao se na konci 90. let vydalo cestou revitalizace města prostřednictvím investic do proměny industriálních ruin ve společensky využitelné prostory. Zcela nově vybudované muzeum symbolicky vyjadřuje dva úspěchy slavné minulosti – svým tvarem připomíná velrybu a na jeho povrchu se při západu slunce vytváří dojem žhavé tavicí pece. Tento *potlač* představující snahu zachránit uvadající město posouvá CAV do skutečného 21. století, kde města hrají svoji hru v kasinu globalizace. (Zulaika 2000: 272) Zulaika, který je sám rodákem z malého městečka v Gipuzkoi, Itziaru, si je velmi dobře vědom toho, že národní identita Basků po roce 2000 nemůže být

naplněna koncepty starými 40 či více let. ETA je pro něj součástí národní historie, avšak s věkem ztratila jak své opodstatnění, tak svoji avantgardnost. (Zulaika 2006) V této hře však figurují dva hráči, a bylo by zjevným zaujetím nevidět díl zodpovědnosti, který na konfliktu nese španělská politická reprezentace.

POUŽITÁ LITERATURA

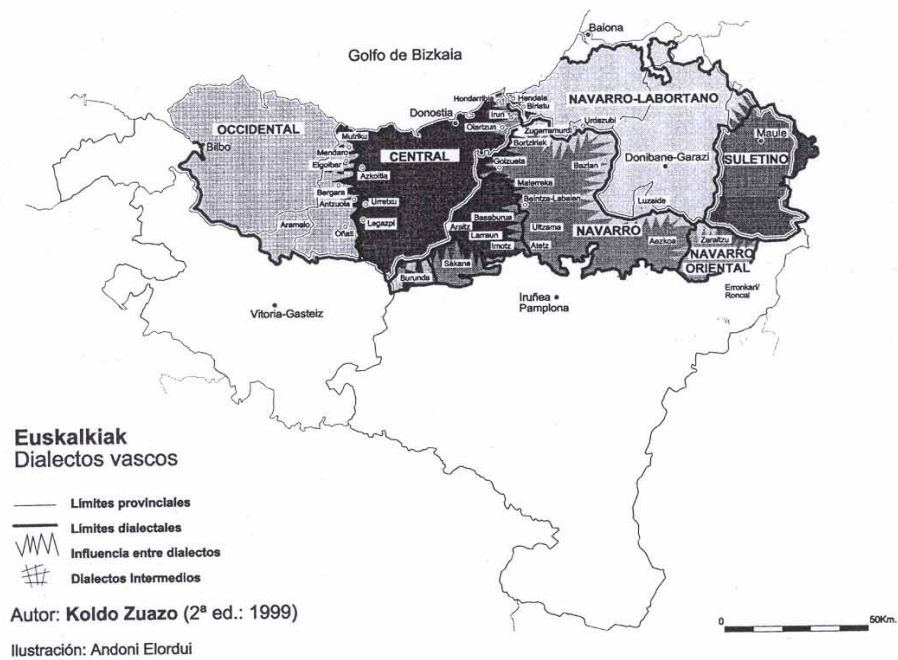
- [1] AZCONA, J. 1984. *Enia y nacionalismo Vasco (Una aproximación desde la antropología)*. Barcelona: Anthropos/Editorial del Hombre.
- [2] COLLINS, R. 1997. *Baskové*. Praha: NLN. (Originál *The Basques – edice The Peoples of Europe*, Blacwell: Oxford 1994).
- [3] ERIKSEN, T. H. 2008. *Sociální a kulturní antropologie (Příbuzenství, národní příslušnost, rituál)*. Praha: Portál.
- [4] GROSS I LLADÓS, M. 2009. *El euskera en la Comunidad Autónoma Vasca*. Bilbao: Euskaltzaindia.
- [5] HROCH, M. 2009. *Národy nejsou dílem náhody*. Praha: SLON.
- [6] KNÖRR DE SANTIAGO, G. 2007. *KAIKO!* Andoain: Txertoa.
- [7] KURLANSKY, M. 1999. *Basque history of the world*. New York: Penguin Press.
- [8] SAINZ, J. L. de la Granja. 1995. *El nacionalismo vasco: un siglo de su historia*. Madrid: Tecnos.
- [9] SAINZ, J. L. de la Granja. 2009. *El nacionalismo vasco (Clave de su historia)*. Madrid: Anaya.
- [10] STRMISKA, M. 2001. *Smrtonosné vlastenectví (Etnicko-politický terorismus v Baskicku a Quebecu)*. Brno: Mezinárodní politologický ústav Masarykovy Univerzity.
- [11] ŠATAVA, L. 2009. *Jazyk a identita etnických menšin*. Praha: SLON.
- [12] ZULAIKA, J. a DOUGLASS, W. A. 2007. *Basque Culture*. Reno: University of Nevada Press.
- [13] ZULAIKA, J. 2000. „Miracle in Bilbao“: *Basques in the Casino of Globalism – in Basque cultural studies*. Reno: centre of Basque studies, University of Reno, Nevada; článek přístupný například na adrese <http://basque.unr.edu/04/4.4.1/tjzmiracle.pdf>.
- [14] ZULAIKA, J. 2006 – rozhovor s Imaolem Muru Uriá. přístupné na: <http://www.javierortiz.net/voz/iturri/imanol-murua-uria-entrevista-joseba-zulaika>.

*Příspěvek je písemnou verzí přednášky, která zazněla na 6. mezinárodní studentské konferenci AntropoWebu podpořené ZČU v Plzni v rámci projektu SVK–2010–006. Publikace textu byla podpořena ZČU v Plzni v rámci projektu SGS–2010–019.

PŘÍLOHY

Obrázek 1. Schematická mapa Baskicka (Knörr de Santiago 2007:10)

Obrázek 2. Orientační mapa dialektů baskičtiny (Knörr de Santiago 2007:14)